

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА ПРЕДЛОГА *ПОД* СА АКУЗАТИВОМ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се говори о употреби конструкције *под + акузатив* у функцији временске одредбе у реченици. Таква њена употреба представља типичан примјер просторне метафоризације. У српском стандардном језику у тој конструкцији се јавља мали број именица које значе временски одсек: то су именице са значењем временског одсека који припада крају или другој половини неког већег временског периода, као што су *вече*, *ноћ* (: *дан*), *јесен*, *зима* (: *година*), именица *старост*. Уз фрагментизатор *крај* може се наћи и именица која означава такав временски одсек из првог дела већег периода, и свака глаголска именица која може у одговарајућој падежној конструкцији служити за временско одређивање радње, нпр. *под крај разговора*. Оваква предлошко-падежна конструкција јавља се и у руском језику са значењем временске одредбе. Међутим, она има у том језику нешто другачију употребу. Циљ рада је да се утврде сличности и разлике у употреби ове предлошко-падежне конструкције у српском и руском језику.

Кључне речи: српски језик, руски језик, конструкција *под + акузатив*, временска употреба.

This paper is dedicated to the use of the *pod+accusative* construction functioning as a time adverbial in a sentence. Such a use of the construction represents a typical example of spatial metaphorisation. In the Standard Serbian language a small number of nouns occur which mean a period of time in that construction: those are the nouns which mean a period of time related to the end or the second half of some longer time period such as *вече*, *ноћ* (: *дан*), *јесен*, *зима* (: *година*) and the noun *старост*. Besides the fragmentiser *крај*, there are also nouns which stand for a time period from the first part of some longer period, as well as all verbal nouns which in the corresponding case construction can define an action in time, i.e. *под крај разговора*. Such a prepositional-case construction occurs in the Russian language with the meaning of a time adverbial as well. However, it is used in a different way in that language. The aim of this paper is to find out similarities and differences in the use of this construction in the Serbian and Russian languages.

Keywords: Serbian language, Russian language, construction *pod+accusative*, temporal use.

Падежи у реченици, поред других, имају као значајну улогу и временско одређивање глагола у реченици. Таква је функција својствена падежима у словенским језицима, па и у српском и руском. Временска употреба падежа представља метафоризацију њихове просторне употребе. Такав приступ је провиђавао од почетка модерне српске науке о језику; уочљив је у Даничићевој синтакси падежа.¹ Бавећи се синтаксом и значењем српских падежа то је недвосмислено истакла и Милка Ивић (1957–1958: 144). Највише се питањем метафоризације

¹ О томе колико се код Даничића одражавала локалистичка теорија, актуелна у европској лингвистици, подробно се говори у раду Павловић 2013.

просторне категорије код нас бавио један од најуспјешнијих наследника Милке Ивић, академик Предраг Пипер, у спомен коме се пише овај рад. Главнину својих истраживања у овој области он је објавио у засебној књизи (Пипер 1997; ²2001). Овом проблематиком он се и касније бавио. Тако је, бавећи се граматиком границе, семантичку локализацију дигао на највиши ниво, закључивши да су његова и истраживања других лингвиста показала следеће: „У основу теорије семантичких локализација, изложене у поменутој књизи (Пипер 2001), стављено је схватање да граматичке и семантичке категорије нису ни структурално ни функционално толико међусобно различите колико то сугеришу термини у којима се оне описују, односно да се може постулирати постојање принципа наткатегоријалне локализације, као општијег семантичког принципа са когнитивном основом (која је у рефлексу когнитивне оријентације, утврђеном у когнитивној психологији) којим је уређено функционисање већег броја семантичких категорија с различитим степеном грамадикализованости. Облици и критеријуми изражавања просторне локализације, као језичке слике ванјезичког простора, могу се са доста основа сматрати прототипом остваривања принципа наткатегоријалне локализације, односно протолокализацијом, у односу на апстрактније видове локализација са језичким изразом (нпр. временске, узрочне, циљне и др.), који имају ослонац како у самом принципу наткатегоријалне локализације тако и у протолокализацији као његовом примарном појавном језичком облику, и који, иако са друкчијим садржајем од просторне локализације, имају мање или више видљива обележја просторности, као осмишљавања непросторних садржаја по обрасцу језичког осмишљавања просторних локализација” (Пипер 2008: 310–311).

Предлошко-падежна конструкција *под* + *акузатив* у временској функцији представља један од типичних примјера просторне метафоре. Она је карактеристична и по избору именица које се у њој могу јавити кад је у питању временска употреба. За илустрацију временске употребе ове конструкције навешћу извјестан број примјера.

[1]

1. Лепо ти је *под ноћ* погледати/Где девојка седи код девера; *Под ноћ* тикве цветају, *пред зору* се мрзну (НП).
2. Али кад *под вече* прође испод њених вртова и зачује се нека тужна свирала – Она заплаче нежно као кошута коју је пробудио зрачак месеца у шуми... (Дучић: 351).²
3. Једном *под зиму*, уочи недеље, на заједничкој молитви, дјед испод ока опази да се његов Раде не зна ни прекрстити (Ћопић, Башта: 37).
4. Откуд сад, *под саму јесен*, да се кукавице толико развичу (Ћопић Орлови АСК: 3).
5. Зар ти, забога, није жао да ја *под старост* чекам од другогa кору хлеба (Ј. Лазаревић, Приповетке, АСК: 29).

² Извори АСК = Антологија српске књижевности, електронска библиотека, Учитељски факултет у Београду: Јован Дучић, *Песме*; Момо Капор, *Белешке једне Ане*; Лаза Лазаревић, *Приповетке*; Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје*; Бранко Ћопић, Орлови рано лете, АСК; Милош Црњански, *Сеобе, Књига друга* АСК.

6. Ана га онда нападе да је *под старост* довео швалерку у кућу (Црњански, 285);
7. И како је чекала у редовима за млеко, и како су је терали да *под старост* проучава брошуру (Капор, АСК, 20).
8. Само *под крај лета* је небо тако ниско (Андрић; Стевановић 1991: 427).

Наведени примјери свједоче да се ради о просторној метафори ових конструкција са временским значењем у реченицама.

Ђура Даничић је идентификовао временску службу ове конструкције. Он је, уз то, уочио да се у њој не јављају све именице које могу доћи у неким другим временским конструкцијама и дао објашњење које именице се у њој могу наћи. То су, сматрао је он, именице које значе вријеме које је тешко и непријатно („немило”) и то везује за значење овог предлога („то личи значењу овога предлога” (Даничић 1858: 528). Овакву употребу наведене предлошко-падежне конструкције наводи и наша најзначајнија граматика друге половине двадесетог вијека – Стевановићева. За разлику од Даничића, М. Стевановић се не зауставља на питању које именице се могу наћи у тој конструкцији кад она има временско значење у реченици. Уз конструкцију се даје само напомена да према акузативу не може доћи инструментал уз тај предлог с временским значењем и наводи се један број примјера који добро илуструју домен њене употребе (Стевановић 1991: 426–427).

Посматрајући примјере које је сам Даничић навео, те примјере који се налазе код М. Стевановића, као и своју грађу из других извора, закључио сам у вези с временском употребом ове конструкције следеће. У њој се јавља ограничен број именица са значењем времена. То су на првом мјесту именице које означавају извјесни временски одсјек. Обједињује их једно својство: да означавају такав временски одсјек који припада крају или другој половини, никад првој, неког већег временског периода који се може дијелити на мање: у оквиру *дана* то су *вече*, *ноћ*, не *јутро*, *подне*; у оквиру *године* то су *јесен*, *зима*, не *љето*, *прољеће*; у периоду који значи један људски живот може *старост*, не може *младост*. Ту је још врло мало именица, нпр. *сумрачје*, коју налазимо код Милоша Црњанског. Изван овог круга налази се још мало образовања уопште овог типа, као што су синтагме *с(и)једа глава*, *стари дани*. Принцип функционисања ове конструкције у српском језику лијепо илуструје народна изрека у примјеру један. Више именица уводи се у игру употребом именице *крај* испред њих у функцији фрагментизатора: *крај дана*, *крај живота*, *крај разговора*. То могу бити именице које значе временски одсјек, а не припадају горе одређеном кругу, затим друге именице које примарно не значе временски одсјек, али се користе у временском одређивању предикације – глаголске именице, чиме се и ова конструкција преводи у отворен скуп (Танасић 1997). Дакле, у овом раду је утврђен принцип по коме се јављају именице у овој конструкцији с временским значењем и тиме и њен домен у српском језику. Послије овог рада, и у синтакси прости реченице групе аутора писац поглавља о синтакси падежа Ивана Антонић наводи ову конструкцију с временским значењем и на

исти начин одређује које именице се могу јавити у тој конструкцији (Антонић 2005: 222). Треба напоменути да се ова временска конструкција, са релативно малим избором именица са значењем временског одсека у акузативу али са не баш слабом фреквенцијом у савременом српском језику, бар у неким његовим функционалним стиловима, па ни са малим избором именица кад се узме у обзир проширење фрагментизатором *крај*, наводи и у нормативној граматици преко једног примјера³ без њеног описа (Пипер и Клајн ²2017: 371).

Ову конструкцију са временским значењем познаје и руски језик и она је карактеристична за савремено његово стање. Међутим, може се уочити извјесна разлика у односу на српски стандардни језик. То ћемо илустровати одговарајућим примјерима. Размотримо прво следеће примјере.

[2]

1. Каждый год, лишь только наступает весеннее праздничное полнолуние, *под вечер* появляется под липами на Патриарших прудах человек лет тридцати или тридцати с лишним (М. Булгаков; В.С. Храковский, *Типология итеративных конструкций*, Ленинград 1989: 19); 2. Приходила она обыкновенно *под вечер*. (Людмила Улицкая, *Казус Кукоцкого*, „Новый Мир”, 2000); 3. Но *под осень* и в начале зимы детские голоса мало кто слышал. (Анатолий Мартюков, *Снегурочка Деда Мороза встречала*, „Мурзилка”, 2002); 4. Я видел лишь белое платье/Да чей-то привздернутый нос./Потом, когда стало легче,/Когда прекратилась трясь,/На пятые сутки *под вечер*/Простуда моя улеглась. (С. А. Есенин, *Село, значит, наше – Радово...*, «Анна Снегина», 1925); 5. Посеять их можно *под зиму*. (Обобщенный, *Рефераты. Садоводу – на заметку*, „Наука и жизнь”, 2007); 6. Отец был боярского рода, но *под старость* обнищал и переселился из ростовской области в Радонеж. (С. А. Еремеева, *Лекции по русскому искусству*, 2000); 7. *Под конец* моего рассказа он стал кивать головой, не отнимая рук от лица и повторяя: «Ну да, Ну да» – и вообще воспринимая мою идею с каким-то даже энтузиазмом... (Вера Белоусова, *Второй выстрел*, 2000).

Ови примјери показују ситуацију каква је и у српском језику. Ту су именице које означавају временски одсјек и њихов избор одговара принципу по коме се јављају такве именице у српском језику. То су примјери један до пет, њима се прикључује и примјер шест. Примјер седам свједочи да се и у руском језику употребљава фрагментизатор *крај* (конец) уз именице, које и не морају значити неки временски одсјек. Тиме се знатно шири домен употребе ове конструкције.⁴

[3]

1. А потом, *под весну*, и бросить нечего. (Валентин Распутин, *Прощание с Матерой*, 1976).

³ У књизи Пипер 1997; ²2001, у раду који се бави временским предлошким конструкцијама, ова предлошко-падежна конструкција није наведена.

⁴ Овом приликом се захваљујем колегиници др Марији Опачић за руске примјере, сем првог. Она је у корпусу који је претраживала пронашла за конструкцију *под конец* – 2.067 докумената са 3.835 примера (<https://www.ruscopora.ru> од 11.11. 2020).

2. Потом вереницей пошел целый ряд людей, и в числе их – Николай Иванович, только что арестованный исключительно по глупости своей ревнивой супруги, давшей знать в милицию *под утро* о том, что ее муж пропал. (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, часть 2, 1929–1940)
3. *Под весну* картина оригинальная: абрикосы, персики, сливы залиты цветом, а рядом снег. (Н. К. Рерих, *Листы дневника*, 1947)
4. Нежданный снег шуршал всю ночь, *под утро* стих, и тут же его влажную шкуру схватило морозцем. (Андрей Волос, *Недвижимость*, «Новый Мир», 2001).
5. Спрашиваю Ивана, бывшего с двумя другими рабочими в ночном, как было дело и узнаю следующее: „Месяц взошел, стал чуть видно *под зарю*. (А. А. Фет, *Из деревни*, 2, 1864)
6. Ты не любишь меня, милый голубь,/Не со мной ты воркуешь, с другою./Ах, пойду я к реке под горою,/Кинусь с берега в черную прорубь. (С. А. Есенин. Ты не любишь меня, милый голубь, «Русалка *под Новый год*», 1915).
7. *Под праздник* ко всенощной ходим. (И. А. Гончаров, *Обломов*, 1859). Татары *под праздник* сюда не придут. (Л. А. Чарская, *Мой принц*, 1915).
8. ...лампада *под праздник*, мать перед иконой ничком, такая чудная, сложенная пополам, а кто-то из них, из детей больной лежит. (Е. И. Замятин, *На куличках*, 1913).
9. Вечером *под день этого праздника*, в самое время описанного происшествия с Федей, молодежь целого города была в этой церкви. (Н. С. Лесков, *Леди Макбет Мценского уезда*, 1865).
10. В ночь *под день Рождества* в церкви св. (В. Я. Брюсов, *Огненный ангел*, 1908).

Како се види, у овој групи јављају се примјери са именицама какве се у српском језику не јављају у овој конструкцији. Падају у очи именице које означавају временски одсек који припада првој половини неког већег дјеловог временског периода: *весна, утро, зоря* (1–5). Конструкције с таквим именицама у преводу на српски језик замјењују се неким другим с блиским значењем. Тако, на примјер конструкцију *под утро* у другом примјеру из *Мајстора и Маргарите* Милан Чолић је превео конструкцијом *пред зору*. Даље, у овој конструкцији јављају се и именице којим се означавају празници (6–8) или именица *дан* испред имена неког празника (9–10). Примјери из ове групе илуструју случајеве када се српски и руски језик не подударају у погледу употребе ове конструкције. Други словенски језици могу имати другачију ситуацију.⁵

⁵ Колегиница из Института за српски језик САНУ др Јелена Јанковић била је љубазна да ми да информацију о своме увиду у један пољски корпус. Корпус који је она провјеравала <https://www.wsjp.pl/index.php?szukaj=pod&prwh=0> упућује да се у том словенском језику у датој конструкцији јављају само именице *jesen* и *вече*.

Речено у овој раду могло би се у најкраћем свести на следеће. У српском и руском језику употребљава се конструкција *под* + *акузатив* у служби временске одредбе. У српском језику у тој конструкцији јавља се ограничен број именица које значе временски одсјек: то су именице са значењем временског одсјека које припадају крају или другој половини већег временског периода. Могућност увођења фрагментизатора *крај* у ову конструкцију, који долази како са именицама које значе временски одсјек тако и са глаголским именицама овој конструкцији значајно проширује домен употребе у савременом српском језику. И руски језик познаје идентичну употребу те конструкције. Међутим, за разлику од српског, он нема ограничења у погледу употребе именица које значе временски одсјек. У њему се јављају и такве које означавају одсјек који припада првој половини неког већег временског периода – и *пролеће, јутро, зора...*, али и именица *празник* и оне које значе неки празник, нпр. *Нова година*. У руском језику, дакле, не важи принцип према коме се у српском језику у њој јављају именице са значењем временског одсјека. То је управо план на коме ова временска конструкција има шири домен употребе него што је у српском језику.

Цитирана литература

- Антонић, Ивана. „Синтакса и семантика падежа.” [У:] М. Ивић (ред.) Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременог српског језика: проста реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005, 119–300.
- [Antonić, Ivana. „Sintaksa i semantika padeža”. [U:] M. Ivić (red.) Predrag Piper, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 2005, 119–300]
- Даничић, Ђура. Српска синтакса. Део првиј. Београд: У Државној штампарији, 1858.
- [Daničić, Đura. Srbska sintaksa. Deo prvij. Beograd: U Državnoj štampariji, 1858]
- Ивић, Милка. „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику”. Јужнословенски филолог XXII, 1957–1958: 141–166.
- [Ivić, Milka. „Sistem predloških konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku”. Južnoslovenski filolog XXII, 1957–1958: 141–166]
- Павловић, Слободан. „Теоријске основе Даничићеве падежне синтаксе”. Јужнословенски филолог LXIX, 2013: 255–276.
- [Pavlović, Slobodan. „Teorijske osnove Daničićeve padežne sintakse”. Južnoslovenski filolog LXIX, 2013: 255–276]
- Пипер, Предраг. „Граматика простора”. Јужнословенски филолог LXIV, 2008: 307–322.
- [Piper, Predrag. „Gramatika prostora”. Južnoslovenski filolog LXIV, 2008: 307–322]
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- [Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2017]
- Стевановић, Михаило. Граматика српскохрватског језика II. Синтакса. Београд: Научна књига, 1991.
- [Stevanović, Mihailo. Gramatika srpskohrvatskog jezika II. Sintaksa. Beograd: Naučna knjiga, 1991]

Танасић, Срето. „Конструкција *под* + акузатив с временским значењем” Наш језик XXXII, 1–2, 1997: 38–43.

[Tanasić, Sreto. „Konstrukcija *pod* + akuzativ s vremenskim značenjem”. Naš jezik XXXII, 1 – 2, 1997: 38–43]

Piper, Predrag. Jezik i prostor. Beograd: Biblioteka XX vek, 1997, ²2001

Срето Танасић

ВРЕМЕННОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРЕДЛОГА *ПОД* С АККУЗАТИВОМ В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе речь идет об употреблении конструкции *под* + *аккузатив* в функции обстоятельства времени в предложении. Такое ее употребление представляет собой типичный пример пространственной метафоризации. В сербском стандартном языке в этой конструкции встречается маленькое количество имен существительных, обозначающих отрезок времени: это существительные со значением временного отрезка, который принадлежит концу или второй половине определенного продолжительного периода, в том числе *вече*, *ноћ* (: дан), *јесен*, *зима* (: година), существительное *старост*. С фрагментаризатором *крај* может сочетаться и существительное, обозначающее отрезок времени первой части продолжительного периода, но и каждое отглагольное существительное, которое в определенной падежной конструкции используется для временного определения действия, например, *под крај разговора*.

Эта конструкция существует и в русском языке со значением временного обстоятельства. Между тем, ее употребление более широкое, чем в сербском языке. В этой конструкции находятся и существительные со значением отрезка времени, принадлежащего первой половине определенного более продолжительного периода – например, *пролеће* (рус. *весна*), *јутро* (рус. *утро*), *зора* (рус. *заря*), чем не характеризуется сербский язык. Встречаются также и другие существительные с функцией временной детерминации глагола, причем они не могут делиться на меньшие части – *празник* (рус. *праздник*), *Нова година* (рус. *Новый год*). Когда речь идет о фрагментаризаторе *крај* (рус. *конец*), подобная ситуация замечается в русском и сербском языках.

Итак, конструкция *под* + *аккузатив* с временным значением имеет сходства в употреблении в сербском и русском языках, но есть и некоторые различия; в русском языке нет ограничений в выборе существительных, обозначающих отрезок времени, которые в сербском языке последовательно осуществляются.

Ключевые слова: сербский язык, русский язык, конструкция *под* + *аккузатив*, временное употребление.